

Anna Sobolewska

"Współczesna literatura polska (kierunki, prądy, periodyzacja)"

Biuletyn Polonistyczny 22/3 (73), 69-76

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**„WSPÓLCZESNA LITERATURA POLSKA
(KIERUNKI, PRĄDY, PERIODYZACJA)”**

W dniach 22-23 listopada 1978 r. odbyła się w Warszawie konferencja naukowa nt. "Współczesna literatura polska (kierunki, prądy, periodyzacja)", zorganizowana przez Instytut Badań Literackich PAN oraz Instytut Słowianoznawstwa i Bałkanistyki AN ZSRR przy udziale polonistów polskich i radzieckich z ośrodków uniwersyteckich.

Otwarcia konferencji dokonał dyrektor IBL, prof. Mieczysław Klimowicz, a następnie głos zabrał prof. Dmitrij Markow (ISB), który przypomniał wieloletnią tradycję polsko-radzieckich konferencji naukowych oraz wymiany doświadczeń badawczych, po czym zabrał głos jako pierwszy referent.

W swoim wystąpieniu pt. "Aktualna problematyka teoretyczna współczesnych literatur socjalistycznych" zaproponował nowe ujęcie takich terminów, jak "literatura socjalistyczna" i "realizm socjalistyczny". "Literaturę socjalistyczną", której nie należy utożsamiać z literaturą krajów socjalistycznych, uważa za wiodącą z punktu widzenia całości procesu historycznoliterackiego. Prelegent podkreślił rolę marksistowskiej teorii poznania, będącej fundamentem literatury socjalistycznej i stwarzającej nieograniczone możliwości poznania świata. Na plan pierwszy wysuwa się więc, według niego, funkcja poznawcza dzieła literackiego, ujawnianie wielostronnych związków łączących człowieka i środowisko, a także człowieka i historię. Swoboda artysty nie jest zatem anarchią subiektywizmu, ale harmonią jednostkowego i powszechnego. Zdaniem prof. Markowa, realizm socjalistyczny, "odzwierciedlenie życia w formach samego życia", jest tylko jedną, acz najwartościowszą, formą wyrazu sztuki socjalistycznej, która - w obrębie wspólnego światopoglądu i wspólnych celów - dopuszcza do głosu rozmaite poetyki.

Referat prof. Stefana Żółkiewskiego (Warszawa) "Typologia interpretacyj tzw. kultury masowej" był polemiką ze współczesnymi ujęciami tej problematyki, prowadzącą do zakwestionowania terminu "kultura masowa" - uzasadnione jest, zdaniem prelegenta, jedynie mówienie o typie masowym kultury. Zjawiska uważane za "kulturę masową" urosły w

ujęciach niektórych badaczy do wymiarów dominanty naszej epoki, a to w wyniku fałszywych perspektyw oglądu, takich jak: 1. przecenianie roli typu kultury, jej aparatury komunikacyjnej (np. "idealizm technologiczny" McLuhana); 2. obstawanie przy ekspresyjnej teorii kultury, idące zwykle w parze z koncepcją kultury humanistycznej rozumianej jako suma doskonałości indywidualnej; 3. ograniczanie zakresu zjawisk kulturowych do sfery symbolizacji, występujące u badaczy tak różnorodnych orientacji, jak T. Parsons, E. Cassirer, C. G. Jung, E. Morin, A. Kłoskowska. Zdaniem autora, nie trzeba wyodrębniać w kulturze specjalnej sfery znaków i znaczeń - wszelkie zjawiska kulturowe znaczą, spełniając jednocześnie funkcje semiotyczne i rzeczowe, a wszelkie relacje kulturowe mogą być analizowane jako komunikacyjne; 4. interpretowanie składników kultury jako izolowanych symboli, a nie systemów znaków realizujących pełny, powiązany wewnątrznie, określony wartościowo model świata. Zdaniem prelegenta, jedynie metoda systemowej analizy semiotycznej umożliwia kontrolę interpretacji znaczeniowej zjawisk kultury.

Referat prof. Heleny Cybienko (UM) "Problemy periodyzacji powojennej literatury polskiej" dotyczył kwestii wielokrotnie podnoszonej na konferencji (m. in. w referatach prof. Markowa, doc. dra hab. Maciąga i mgr Agapkiny oraz w dyskusji), podkreślał mianowicie konieczność poszukiwania kryteriów periodyzacji wewnątrz samej literatury. Wiele uwagi poświęciła referentka wątpliwościom, jakie nasuwa problematyka periodyzacyjna, np. lata 1939, 1944 czy 1945 jako cezura historycznoliteracka. Jej zdaniem, systemy periodyzacji literatury radzieckiej, uwzględniające etapy walki ideologicznej, muszą operować dłuższymi okresami, np. 1945-1955. Pierwsze lata powojenne autorka uważa (za T. Drewnowskim) za "złoty okres" literatury polskiej; stawia tezę o immanentnym charakterze zmian, jakie zaszły w obrębie literatury i życia literackiego po zjeździe szczecińskim; w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych dostrzega płodny okres, nie doceniany przez badaczy polskich, natomiast w latach 1956-1958 widzi kryzys literatury socjalistycznej.

Praca doc. Włodzimierza Maciąga (Kraków) "Poszukiwanie sankcji (wokół periodyzacji literatury współczesnej)" był próbą dotarcia do kolejnych uzasadnień dla ekspresji artystycznej. Sankcja ekspresji pisarskiej

jest rozumiana jako ponadindywidualny fundament umożliwiający pojawienie się sensów. W literaturze powojennej autor wyodrębnił trzy główne modele uzasadnień dla wyrazu literackiego - na materiale literatury "obra-
chunków inteligenckich", będącej owocem doświadczeń kataklizmu wojenne-
go; utworów określanych jako "literatura rozrachunkowa" czy "moralisty-
ka polityczna" późnych lat pięćdziesiątych; utworów uznanych za "nurt
wiejski", reagujących na przemiany form kulturowych wywołane przez ur-
banizację. Droga literatury powojennej została przedstawiona jako poszu-
kiwanie nadrzędnych sprawdzianów, a równocześnie jako droga kolejnych
odstępstw i negacji zespołów idei zabezpieczających sens wysiłku pisar-
skiego. W tym ujęciu przemiany sposobu sankcjonowania ekspresji artys-
tycznej stają się wskaźnikiem w stosunku do problematyki periodyzacyjnej.

Doc. Alina Brodzka (Warszawa) w referacie "Historia: przeszłość
czy dziejowość? Inspiracje odnowy literackich narracji o dziejach" zajęła
się tymi narracjami o historii powstałymi w dwudziestoleciu międzywojen-
nym, które problematyzują i przełamują zastane konwencje oraz dynami-
zują świadomość literacką. Odnowa literackich przedstawień historii, re-
alizująca się najczęściej jako ujawnianie i poddawanie weryfikacji sposo-
bów opowiadania o dziejach, została podjęta przez Berenta, Iwaszkiewicza,
Malewską, Parnickiego. Inspiracje odnowy narracji o dziejach upatruje
prelegentka przede wszystkim w przemianach XX-wiecznej myśli historio-
zoficznej, w takich tendencjach, jak dążenie do rozpoznania wymiarów
trwań; ujawnianie roli głębokich struktur jako podglebia historii wydarze-
niowej; rewizje sądów o jej znanych aktorach; analiza statusu faktów do-
kumentalnych; refleksja nad konstruktorską rolą badającego. Autorka kon-
struuje opozycję skonwencjonalizowanych przekazów historii wydarzenio-
wej pojmowanej jako dokonana przeszłość oraz narracji przedstawiających
dziejowość w zbliżeniach.

Mgr Marek Zaleski (Warszawa), mówiący o "Sytuacjach awangar-
dy i awangardyzmu we współczesnej kulturze literackiej", śledził mecha-
nizmy społecznego funkcjonowania praktyk artystycznych i ruchów awangar-
dowych w kulturze pierwszych czterech dziesięcioleci XX wieku. Starał
się przy tym odtworzyć linię ewolucji i określić różnice między awangar-
dą początków lat dwudziestych a jej drugą edycją, u progu lat trzydzies-

tych. Sytuację awangardy opisał przy pomocy analizy czynników wyznaczających zasady porozumienia komunikacyjnego między awangardowym artystą a jego odbiorcą - "publicznością alternatywną". Kierunków przemian dopatrywał się w zmianach mobilności społecznej, w zjawisku postępującej profesjonalizacji roli pisarza, instytucjonalizacji życia literackiego, w manipulowaniu inicjatywami artystyczno-społecznymi awangardy wykorzystywanymi w rozgrywkach stronnictw i partii politycznych, wreszcie w stabilizacji tradycji awangardy w świadomości uczestników kultury, która bunt awangardowy uczyniła jednym ze składników bariery immunologicznej swego organizmu.

Referat dra Józefa Kelery (Wrocław) pt. "Dramaturgia polska 1945-1978" był szkicem topografii współczesnej dramaturgii oraz próbą oceny jej dorobku. Autor zajął się przede wszystkim produkcją dramatyczną lat 1956-1978, wyodrębniając podokres 1956-1964, który charakteryzuje przewaga dramaturgii kreacyjnej, wyróżniającej się nacechowaniem parabolicznym, np. konstruowaniem modeli "sytuacji zamkniętej" czy też poetyką trwania pewnej sytuacji elementarnej. Natomiast w drugim okresie - od połowy lat sześćdziesiątych do dziś - dostrzega prelegent nowe wyczulenie na konkret życiowy i społeczny, któremu towarzyszy przesilenie poetyki parabolicznej. W dramacie powojennym zostały wypowiedziane w sposób nowatorski treści najistotniejsze dla sytuacji człowieka we współczesnej kulturze oraz treści wyłaniające się ze specyfiki doświadczenia historycznego polskich pisarzy.

Referat dr Wiktorii Moczalowej (ISB) "Tradycje narodowego teatru polskiego we współczesnej dramaturgii polskiej" był próbą określenia roli tradycji rybałtowskiej w rozwoju współczesnej komedii. Autorka śledzi powiązania strukturalne, a nie przyczynowe; uważa komedię sowizdrzalską za tradycję nieuświadomioną, dochodzącą do głosu np. w dramatach Różewicza, Brylla i Broszkiewicza. Łączy komedię rybałtowską z tradycją karnawałową i odnotowuje takie cechy komedii rybałtowskiej, jak parodia tradycji oficjalnej, ambiwalencje i odwrócenia znaczeniowe, groteskowość i dialogowość, które są równocześnie strukturalnymi wyróżnikami dramatu współczesnego. Podkreśla też zbieżności w dziedzinie konstrukcji czasowo-przestrzennej, która zarówno w wypadku komedii rybałtowskiej, jak dramatu współczesnego jest konstrukcją otwartą.

Referat doc. Wiktora Choriewa (ISB) "Nurt wiejski we współczesnej prozie polskiej" określił "prozę wiejską" jako ważne zjawisko tematyczne, nie zaś - prąd, kierunek czy poetykę. Tematyka tej prozy to współczesne przeobrażenia wsi - industrializacja, migracja do miast - zmieniające treść wiejskiego życia. Procesy te przedstawia ona w perspektywie problematyki moralnej i psychologicznej: śledzi powstawanie nowego typu związków międzyludzkich, konsekwencje obyczajowe adaptacji do miejskiego stylu życia, konflikty wiejskich i miejskich ideałów moralnych, przemiany mentalności prowadzące ku temu, iż chłop zaczyna czuć się świadomym uczestnikiem procesów historycznych. Na przykładzie twórczości Kawalca, Myśliwskiego i Nowaka referent zobrazował bogactwo artystyczne i problemowe "prozy wiejskiej".

Dr Anna Sobolewska (Warszawa) w pracy "Problemy psychologiczne w najnowszej powieści polskiej" zajęła się utworami charakteryzującymi się rozrostem warstwy podmiotowej, sfery nie zamaskowanego dyskursu czy wyobraźni autorskiej. Zdaniem autorki, tzw. powieść psychologiczną zastąpiła powieść zorientowana bardziej metodologicznie, w której celem strategii autorskiej jest nie tyle unaocznienie procesów psychicznych, ile problematyzacja narracji o przeżyciach wewnętrznych, a co za tym idzie - refleksja nad językiem literatury. Konsekwencją sprzeciwu wobec utrwalonych w potocznej świadomości stereotypów powieściowych jest, po pierwsze, aprobowany wzór powieści "świadomej siebie", eksponującej własną metaliterackość, a po drugie, rozkwit prozy, w której konstrukcja podmiotu mówiącego jest problemem głównym. Psychologia podmiotu autorskiego zastępuje więc psychologię postaci literackiej, a tematem utworu staje się obnażanie procesu kreowania autorskiego "ja". Na plan pierwszy wysuwa się problem maski, kamuflażu podmiotu autorskiego i na odwrót - kwestie szczerości, intymności i samowiedzy. W centrum zainteresowań autorki znalazły się modele wewnątrztekstowych relacji osobowych we współczesnych utworach powieściowych, a zwłaszcza transpozycje "on jako ja". Powieść współczesna często odstępuje od narracji personalnej na rzecz swoistej "narracji hipotetycznej" oraz "warunkowej" analizy psychologicznej, posługującej się trybem przypuszczającym i czasem przyszłym. Zdaniem referentki, w konstrukcji

figur psychologicznych w prozie najnowszej dominują ujęcia niepsychologiczne.

W komunikacie "Radziecko-polskie związki literackie po wojnie" mgr Tamara Agapkina (ISB) omówiła zainteresowania kulturą, a zwłaszcza literaturą polską na gruncie radzieckim. W pierwszym okresie - do połowy lat pięćdziesiątych - powstają w ZSRR uniwersyteckie ośrodki polonistyczne, ukazują się pierwsze obszerne wybory poezji Mickiewicza i Tuwima i nieliczne przekłady prozatorskie (przede wszystkim z zakresu literatury produkcyjnej). Okres drugi, rozpoczęty podpisaniem umowy o współpracy kulturalnej między Polską a ZSRR, a trwający do dziś - to lata rozwoju krytyki i literaturoznawstwa polonistycznego, obfitych i systematycznych przekładów z literatury polskiej (ze szczególnym zainteresowaniem przyjmowane są utwory poświęcone II wojnie światowej). Referentka podkreśliła również obecność tematyki polskiej w poezji radzieckiej.

Mgr Małgorzata Baranowska (Warszawa) wygłosiła referat pt. "Tropy wyobraźni surrealistycznej w polskiej poezji współczesnej". W okresie kształtowania się ruchu surrealistycznego wystąpiły równolegle w Polsce samodzielne awangardowe tendencje wyobraźniowe, mimo iż, zdaniem referentki, surrealizm nie był w Polsce możliwy. Zajęła się ona głównie poezją Gałczyńskiego, który stworzył samodzielnie - jak to określiła - "pop-surrealizm" w literaturze polskiej. Nie mając oparcia w literaturze polskiej wysokiego obiegu, gdzie surrealizm pojawiał się w formach awangardowych, nie kontynuowanych przez poetę, stworzył on jakby nurt pochodny od nieistniejącego nurtu podstawowego. Dokonał więc w pewnym sensie udanej mistyfikacji literackiej. Kontynuatorem pop-surrealizmu w Polsce okazał się Harasymowicz, który podejmował w swojej poezji dialog z surrealizmem oraz przyznawał się do związków z Gałczyńskim. Przedmiotem analizy jest również twórczość Janusza Stycznia, poety, który w przeciwieństwie do Harasymowicza z pełną świadomością idzie tropami wyobraźni surrealistycznej, powtarzając w literaturze polskiej drogę, jakiej ona prawie nie znała. Jest to surrealizm "w pięćdziesiąt lat od początku", ale przyświeca mu surrealistyczna idea wyobraźni jako głównego narzędzia poznawania świata, przede wszystkim świata kultury.

Tytuł referatu dr Heleny Zaworskiej (Warszawa): "Przeciw tradycyjnemu pięknu, w imię współczesnej prawdy - nurt poezji od Różewicza do Grochowiaka", odwołuje się do spopularyzowanej przez krytykę formuły określającej jeden z nurtów powojennej poezji polskiej. Referentka zgłosiła wątpliwości: czy może istnieć nurt konsekwentnie zbuntowany przeciwko "pięknemu" w imię "prawdy" i czy można skutecznie się przeciwstawiać odrębnemu porządkowi sztuki w imię rzeczywistego chaosu świata, czy też chaos wyrażony zostaje, a tym samym poddany, określonym konwencjom artystycznym? Przedmiotem rozważań autorki była m. in. świadomość kryzysu wartości, zagrożenia przez historię i rozwój cywilizacji w odniesieniu do roli kultury i sztuki, rola sztuki jako źródła wartości, różne postawy katastroficzne: przeciwstawiła ona katastrofizm poddany klęsce, "lamentujący" (Różewicz) postawom aktywistycznym (katastrofizm drugiej awangardy); podczas gdy Różewicz jest katastrofistą zrezygnowanym, uznającym nieodwołalność upadku świata wartości, dla Białoszewskiego wartości wzrastają tym bardziej, im bardziej są zagrożone. Przedmiotem analizy była również twórczość Grochowiaka, poety, zdaniem referentki, na tyle zafascynowanego życiem w całej zmysłowej urodzie i ohydzie, by nie miał nic wspólnego z katastrofizmem lamentującym: Grochowiak widzi w brzydocie poszerzenie życia i sztuki o obszary ostre, głębokie, stwarzające możliwość kreowania odrębnej "prawdy artystycznej".

Praca dr Ewy Szary - Matywieckiej (Warszawa) "Degradacje i nobilitacje treści kultury w tekstach poetyckich" problematyzowała zagadnienie społecznej zmienności produkcji i lektury tekstów literackich. Przedmiotem jej były praktyki pisarskie i lekturowe realizacje tekstów literackich, które nie tyle tworzą znaczenia diametralnie nowe, powołujące do życia typologicznie zmienioną rzeczywistość kultury, ile znaczenia ledwie odmieniane, poszerzane, otwierane, składające się na bieżący tok rzeczywistości kulturalnej. Tego rodzaju destabilizujące nastawienia pisarskie i odbiorcze umożliwiają przenikanie treści z jednego do drugiego zakresu kultury literackiej i ujawniają konflikty między przystosowawczymi a nieprawymsłnymi tendencjami w poszczególnych obiegach literatury, a także między obiegami. Z jednej strony, procesy te odbywają się

pod postacią nobilitacji: wytwarzania czegoś, czego nie ma aktualnie w takiej postaci w danym zakresie kultury literackiej, z drugiej - pod postacią degradacji: rugowania jakiegoś elementu z danego zakresu kultury literackiej w imię zatrzymania czegoś innego. Autorka zakłada, że wszystkie wytworzone przez pisarzy teksty literackie i ich lekturowe realizacje są zawsze składnikami i reprezentantami jakichś społecznych miejsc, obiegów, rytuałów. Zabiegi destabilizacyjne można więc uznać za operacje konstytuujące ciągle nowe (i ciągle na nowo) treściowe i symbolizacyjne relacje między poszczególnymi obiegami literatury, a także treściowe i symbolizacyjne wyróżnienia i podziały między nimi.

Referat dra Zbigniewa Jarosińskiego (Warszawa) "Współczesne losy form literackich" ograniczył się do poezji polskiej ostatniego dwudziestolecia. Referent stwierdził nasilanie się w tej poezji zjawisk amorficznych, zanik pozytywnych i trwałych wyznaczników poetyckości, zacieranie granicy między poezją a niepoezją, a z drugiej strony - nieobecność poetyckiej epiki, wygaśnięcie poezji okolicznościowej, rozdział satyry i liryki. Zdaniem referenta, te fakty i dążenia sytuują współczesny utwór poetycki na obszarze pogranicznym publicznych form wypowiedzi: jest on z natury rzeczą wypowiedzią publiczną, lecz ma cechy wypowiedzi prywatnej - wymyka się standardowym normom porozumienia. Ponadto jest formą, która wyróżnia się spośród innych form wypowiedzi najwyższym stopniem niefunkcjonalności: zakłada lekturę nie mającą żadnego innego celu oraz uwydatnia swe funkcje ekspresyjne.

W centrum burzliwej dyskusji znalazła się przede wszystkim problematyka periodyzacyjna: głos zabierali: dr H. Kirchner, prof. M. Stępień, dr J. Kelera, mgr M. Płachecki, doc. A. Brodzka. Mgr Ziątek polemizował z referatem doc. W. Choriewa, wyróżniającym nurt wiejski na zasadzie tematycznej. Ośrodkiem krytycznych rozważań stał się referat dr H. Zaworskiej (zabrali głos m. in. dr Kirchner i dr Kelera). Zamknięcia konferencji dokonał doc. Maciąg.

Dr Anna Sobolewska